

87-84 אל, נח, 3

פרק חמישי

ההעפלה מצפון אפריקה

בעיית מצוקתם של יהודי צפון אפריקה חדרה באיחור לתודעתם של פעילי ההעפלה. קשריה של יהדות זו עם שאר הריכוזים היהודיים בעולם היו רופפים ביותר, ואורח-חייה היה ידוע אך מעט. זאת ועוד, הריכוז היהודי בארצות המאגרב לא נפגע מן השואה שפקדה את יהודי אירופה, בעוד שבאירופה נעיקה שאלת העקורים, ולחצה המתמיד של שארית-הפליטה והשפעתה של תנועת ה"בריתה" על דעת-הקהל בעולם הגבירו את ההכרה, שאין לייצב את המצב באירופה העשנה כל עוד לא תיפתר בעיית העקורים היהודים. לאור זאת החליטו האחראים להעפלה, כי את רוב המאמצים יש להשקיע בהעלאתם ארצה של ניצולי יהדות אירופה.

שתי הספינות הקטנות שהעלו יהודים מצפון אפריקה היו אפוא תופעה יוצאת דופן בתולדות ההעפלה. בשתי הספינות אמנם עלה רק מספר קטן יחסית של מעפילים, אך נסיון זה הראה למארגני ההעפלה שני עניינים חשובים: (א) די היה בהשקעה קטנה יחסית של עבודה ארגון כדי להדליק בקרב יהדות זו זיק של התעוררות משי-חית. וכך כתב שליח המוסד לעלייה ב' בדיון-וחשבון מ-8 ביוני 1947: "לא היו בעיות למצוא מועמדים לעלייה, בעיירות שעל הגבול המדברי היתה מעין תנועה משיחית".¹ (ב) הרכבם האנושי של המעפילים מצפון אפריקה, התנהגותם בעת המסע, ובעיקר החיכוכים ביניהם ובין המעפילים ממזרח אירופה בעת שהייתם במחנות בקפריסין— כל אלה היה בהם כדי לבשר על הקשיים שליוו את תהליך-הקליטה הכאוב של העלייה ההמונית מצפון אפריקה בשנות החמישים.

הוכות הגדולה של תרילת הויק המשיחי בקרב יהדות צפון אפריקה שמורה ליאני אבידוב, איש נהלל. יחס השלטונות הצרפתיים בטוניסיה ובאלג'יריה להעפלה מצפון אפריקה היה בדרך-כלל חיובי, ובלבד שהכול יתנהל בצנעה. המארוקאים, לעומת זה, גילו יחס עויני. הג'ינט עדיין לא התחיל לפעול באיזור, ומאחר שבידי שני השליחים— יאני אבידוב, שליח המוסד לעלייה ב', ואפרים פרידמן (לימים בן-חיים), שליח "החלוץ"— לא היו אמצעים כספיים, היה הכול תלוי בגדיבות לבם של גבירי הקהילה היהודית במקום.

בקרב היהודים שהתרכזו במחנה-העלייה— חוות המרוחקת כ-170 ק"מ מאלג'יר—

1 מתוך דיון-וחשבון מ-8 ביוני 1947 (את"ה, תיק 14/233).

ההעפלה מצפון אפריקה

היו רק כעשרים חברי תנועות-נוער, רובם אנשי "דרור". בין המעפילים אמנם היו בעלי-מלאכה ואנשי-עבודה אחרים, אך לפי תיאורם של מלווי "יהודה הלוי" היו רובם "אנשים קלי-דעת שהתקיימו גם משוק שחור, ומשפחות מטופלות בילדים".² נימת התיאור הוה מעידה על הניכור שבין המלווים ובין המעפילים, רובם ממארוקו ומיעוטם מדרום אלג'יריה ומדרום טוניסיה. ראוי לציין, שגם בצפון אפריקה היתה התחרות קשה עם הרביוניסטים, ואחד השליחים כתב בדיון-וחשבון שלו מ-8 ביוני 1947: "חששנו, שהרביוניסטים יכבשו את הרחוב".³

א. "יהודה הלוי" (Anna)

היתה זו ספינה קטנה בת כ-250 טון, שאמורה היתה להעלות כ-600 איש מן המעפילים שהיו במחנה-העלייה באלג'יר. אחת השיירות לנקודת-ההפלה נתפסה על-ידי המשטרה, ולכן עלו פחות מעפילים על הספינה מן הצפוי, ובמחנה-העלייה נותרו כ-200 איש. כ-200 מועמדים נוספים לעלייה שוכנו בבית-כנסת באלג'יר. ב-10 במאי 1947 הפליגה "יהודה הלוי" מן הנמל הקטן נטס, כשעל סיפונה 460 מעפילים; מפקד הספינה היה ישראל חרקובסקי (לימים חורב) המכונה "פורטה", ונלוו אליו איתן שפושניק ויעקב נצר. אחד המעפילים שימש כאלחוטאי. לפי התכנית היו מעפילי "יהודה הלוי" צריכים לעבור בלב ים אל סיפונה של "מורדי הגיטאות" (וראה לעיל, פרק שני, סעיף ו), אך התכנית לא יצאה אל הפועל, שכן המלווים הוצבו לתפקידם רק ברגע האחרון, ולכן לא קיבלו תדריך מפורט בדבר גתיב הגיווטי; לפי עדותם נאמר להם: "סעו בדרך הקצרה ביותר לארץ". בעת המסע החליטו על דעת עצמם להתעכב שלושה ימים בפאלדמו. שלטונות הנמל עלו על הספינה ועמדו על אופי מטענה. בהמשך המסע ליוותה את "יהודה הלוי" משחתת בריטית. למפקד הספינה ניתנה הוראה לארגן התנגדות להשתלטות הבריטים על הספינה מחוץ למים הטריי-טוריאליים של הארץ. ברם, לפי הדיון-וחשבון של מפקד הספינה פסקה ההתנגדות עד מהרה. המשחתת הבריטית נגחה את הספינה, ומיד הטילו המעפילים את המקלות שבידיהם ונסו על נפשם. תגובה זו עשויה להעיד על ההכנה המועטת של המעפילים ועל העדר הבנה בין המלווים למעפילים. ב-31 במאי 1947, אחרי מסע של 21 יום, הגיעה הספינה לחיפה, ומיד הועלו המעפילים על אניית-הגירוש "אשיין ויגור" והובאו לקפריסין. לפי הוראה מוקדמת הסתתר מפקד הספינה, ואילו המלווים האחרים ליוו את המעפילים לקפריסין.⁴

מעפילי "יהודה הלוי" שוכנו במחנה 55 בקאראולוס.⁵

2 מתוך תיק "יהודה הלוי" (את"ה, תיק 14/233).

3 שם, שם.

4 על קורותיה של "יהודה הלוי" ראה, נוסף על התיק הנ"ל של הספינה (לעיל, הערה 2):

י' אבידוב, נתיבים נעלמים— עם ההעפלה במחנות במדבר ובים, הוצאת "עם עובד", תש"ז, עמ' 105—133; ס' תולדות ההגנה, ג, חלק שני, עמ' 1150—1152.

5 המשקיף מ-1 ביוני 1947.

ב. "שיבת ציון" (Luciana)

ספינה זו, שפנייה המחחרת שלה היה "אורה", הפליגה ב־16 ביולי 1947 מנמל אלג'יר, בפיקודו של דויד מימון המכונה "סנפיר" ובליווי האלוטאי מיכאל הררז המכונה "מייק". היתה זו ספינה קטנה בת כ־250 טון, ועל ספינה 411 מעפילים, מהם כ־120 יתנוקות וילדים. למחרת היום הפליגה מדרום איטליה ספינת המעפילים "י"ד חללי גשר-הזיו" (וראה לעיל, פרק שני, סעיף יא), שהיתה צריכה לקלוט בלב ים חלק ממעפילי "שיבת ציון" במסווה של עזרה שמושיטה ספינה אחת לרעותה. אך ההעברה לא יצאה אל הפועל. מפקד "י"ד חללי גשר-הזיו" טען, כי נמסרו לו הוראות סותרות בזה אחר זה, וכך "אורה" — הלא היא "שיבת ציון" — לא הופיעה במקום המיועד שנקבע: כף סינדרוס שבצפון-מזרח כרתים. לעומת זה טענה עדה סרני בתשדורת לארץ מ־5 באוגוסט, כי "ליזר" — הוא אליעזר קליין (לימים טל) — לא מילא את הפקודה, ולכן דרשה להעמידו למשפט.

בעת מסעה של "שיבת ציון" התחוללה הדראמה של "יציאת אירופה תש"ו", שזעזעה את דעת-הקהל בעולם. הספינה נדדה על-פני הים התיכון, והבריטים לא ידעו לאן להובילה. במוסדות הישוב התערור החשש, שמא החליטה ממשלת בריטניה על מפנה חריף במדיניות ההעפלה וגמרה אומר לחזיר את המעפילים לנמלי-המוצא ולא לגרשם עוד לקפריסין. בהיותם בלב ים קיבלו מלווי "שיבת ציון" תשדורת ובה הודעה על גידושה של "יציאת אירופה תש"ו" לצרפת וכן הוראה כפולה: (א) אין להתנגד בכוח להשתלטות הבריטים על הספינה, במגמה לשמור על הכוחות להתנגדות נמרצת בעת ההעברה לאניות-הגירוש; (ב) יש לחבל במכוונות אם יתברר, כי האויב אינו מוביל את הספינה לחופי הארץ. כן נצטוו המלווים לנוסע עם המעפילים לקפריסין — אל-יכוון כדי שיהיו במחיצת המעפילים אם ינסו הבריטים להסיעם בכיוון בלתי-יודע. הספינה נתגלתה כבר בראשית דרכה על-ידי הבריטים, ומכך הן שבטוגיסיה גלותה אליה משחתת בריטית. ב־28 ביולי בשעה 4 לפנות בוקר השתלטו הבריטים על "שיבת ציון" ללא התנגדות דומה, כי השלטונות נרתעו מתחרפת הבעיה, וכך "וכו" מעפילי "שיבת ציון" והובאו בו ביום לקפריסין, יחד עם מעפילי "י"ד חללי גשר-הזיו". בלשון ההודעה הרשמית על הגירוש נאמר:

השלטונות אמנם לא התחייבו לשלוח את כל ספינות המעפילים לקפריסין, אך נמסר, שהוחלט, כי הפעם יישלחו המעפילים לקפריסין.⁶

מעפילי "שיבת ציון" הועברו למחנות 61—62. לפי הדין-וחשבון של בטחון-השדה

הבריטי, שנפל בידי ה"הגנה", לא נתקבלו יפה במחנות, "כנראה בגלל היותם שחורים".⁷

המפגש בין מעפילי צפון אפריקה לשאר המעפילים במציאות הדחוקה של מחנות קפריסין היה מדכא. למעפילים מאירופה היתה זו הפגישה הראשונה עם יהודי צפון אפריקה, ופגישה זו היה בה כדי להמם. ההעפלה מצפון אפריקה לא היתה סלקטיבית כלל, בניגוד להעפלה מאירופה. למעפילי צפון אפריקה לא היה שום נסיון קודם של חיים במחנה, ובינם לשאר המעפילים לא היתה כל לשון משותפת. בדין-וחשבון המעניין ששיגר ב־5 בספטמבר 1947 למחלקת-העלייה של הסוכנות היהודית ולוועד-הפועל של ההסתדרות חוזה אלי מויאל, שליח "הקיבוץ המאוחד", בעיות-קליטה קשות עם בואה של עלייה זו לארץ. לדעתו היה צריך להקפיד יתור בבחירת המועד-מדים לעלייה דווקא משום שהעולים היו ראשוני המעפילים מצפון אפריקה (על סוגיה חשובה זו של מפגש הגלויות בתנאי-החיים של מחנה-מעבר ראה להלן סיכום, סעיף ב: 3).

מחופי צפון אפריקה לא יצאו ספינות-מעפילים נוספות. השלטונות הצרפתיים בצפון אפריקה שינו את טעמם והפחיעו את מאוזן המשפחת שציפו על החוף, אסרו אותו, ולמחרת היום החזירו אותו לאלג'יר. 44 מעפילים הצליחו לחמוק מיד השוטרים הצרפתים ולעלות על ספינה של "הפוליצים", שיצאה מדרום צרפת ועגנה בחשא' בחוף צפון אפריקה. הספינה הצליחה לפרוץ את המצור על חופי הארץ ולהוריד את מעפיליה ב־4 בדצמבר 1947.

⁶ ראה התיק של "י"ד חללי גשר-הזיו" (את"ה, תיק 14/232).

⁷ על קורותיה של "שיבת ציון" ראה תיק הספינה (את"ה, תיק 14/295); וכן: אבידוב (לעיל, הערה 4), עמ' 105—133; ס' תולדות ההגנה, ג, חלק שני, עמ' 1150—1152.

⁸ Palestine Post, 28 July 1947

⁹ הדין-וחשבון הוא מ־12 באוגוסט 1947; ראה תיק הספינה (לעיל, הערה 7).